

A különbség

Válasz Tatár Györgynek

VISSZHANG - LIII. évfolyam 41. szám, 2009. október 9.

Kedves Gyuri!

Mindazt, amit a Jad Vasemről szóló múzeumkritikám kapcsán írtál, próbáltam azzal a türelemmel olvasni, amely évtizedes ismeretségünk, hajdani barátságunk, illetve filozófiai munkásságod alapján megillet. (Tatár György: *Sírkőkritika - Megjegyzések György Péter múzeumkritikájához*, *ÉS*, 2009/40., okt. 2. - a szerk.) Így aztán azzal kell hogy kezdjem: éles kritikádnál sokkal jobban nyomaszt az az aprónak tűnő, ám nem mellékes tény, hogy nem küldted el kéziratban. (Kovács főszerkesztő kérdésére annyit mondtál, hogy ő nyugodtan küldje el nekem, mint azt tette is. Csakhogy, attól tartok, ez nem ugyanaz.) Mindez mégiscsak azt mutatta volna, hogy ha a saját világodon kívüli álláspontok elfogadására nem vagy hajlamos, de a reflexió és türelem még egy olyan kíméletlen írásban is létező fogalom a számodra, mint amilyenek megjegyzéseidet szántad.

A holokauszt ügyében nincs egységes, kanonikus álláspont. Amióta megtörtént, azóta emlékezete az arról szóló folyamatos viták története által létezik.

Írásom elején röviden válaszolok tárgyi észrevételeidre, utána pedig kifejtem álláspontom a Te szövegedből kiolvasható nézetrendszerrel kapcsolatban, amely messze esik az enyémtől. Megjegyzéseid retorikájára, tehát írásod hangnemére nem reflektálok, mert - ismétlem - van itt valami, ami tényleg fontos, ami kötelez, ha már úgy alakult, hogy a holokauszt örökségével kapcsolatos vitára, közös anyanyelvünkön, ezek között a körülmények között került sor.

*

Ami a Cion hegyén lévő holokauszt-emlékhely kérdését illeti, azzal kapcsolatban nem tudok mást mondani, mint hogy olvasd el az izraeli író, Tom Segev előző cikkemben többször idézett kötetét (angolul: *Seventh Million*, 440-441. o.), illetve vess egy pillantást a Diaszpóra Jesíva honlapjára. A múzeum építészetét, Moshe Safdie-t azért neveztem „szabre”-nak, mert a múzeumépületről írott könyvében ő maga vélte fontosnak megemlíteni származása tényét. Ami az általa tervezett épület belső struktúráját illeti: van olyan pontja a labirintusnak, ahonnan egyszerre láthatóak a gyermekarcok és a fények. Sokkal fontosabb azonban, hogy s mint állunk a cionizmus kifejezéssel, amelynek szövegemben való használatát Te - nem kis meglepetésemre - minden további nélkül Izrael-ellenes gesztusnak véled. Valójában a holokauszt ma uralkodó univerzális szemléletének kialakulásával kapcsolatos izraeli álláspont archeológiája, semmi egyéb. Írásom centrumában ugyanis a Jad Vasem történeti, kulturális kontextusának megrajzolása állt, amely nélkül a nem ott élők számára nehezen értelmezhető az az architektúra, az a tervezett tér általi szemantika, amelyet többek között Safdie is megteremtett. Izrael állam korai korszakában a holokauszt emlékezetével, annak értelmezésével kapcsolatos álláspontok jelentős mértékben eltértek attól a szemlélettől, amely az évtizedeken át formálódott fogalom ma bevettnek tekinthető jelentése. Izraelben éppúgy személyes tragédia s egyben mintegy szégyellni való, igen gyakran a közbeszéden kívüli kérdés volt a holokauszt, mint azokban az európai államokban, ahol a világháború utáni években például a táborok nyomait semmibe vették, részben el is pusztították, s csak jóval később került sor azok mai összképének kialakítására. A közösen elhallgatott élmény individuális traumája igen ismert probléma. Az ötvenes éveket a holokauszt-túlélők inkább némán, gyakran hallgatásra kényszerítve élték át, nem olyan tanúkként, amivé aztán a még mindig életben lévők később váltak. Izrael 1953-ban hozta létre a Jad

Vasem intézményét, évtizedekkel megelőzve azokat az emlékezetfordulattal összefüggő múzeumokat, amelyek például az Egyesült Államokban jöttek létre, illetve a számos múzeumi változáson átesett európai emlékhelyeket.

Világszerte csak a 60-as, 70-es években, más-más kontextusban, részben eltérő okokkal összefüggésben történt meg az az „emlékezetfordulat”, amelynek eredményeként mára mindaz, amit 1945-ben hol „atrocitásként”, hol a „nácizmus áldozataiként” említettek a korabeli szövegek, univerzális morális drámává lett, történeti korszakká. Izrael jelene része ennek a globális változástörténetnek, megkerülhetetlen, fontos része, de a része. Ugyanis ez az ország elsősorban a kortárs politikai világban létezik, s nem a teológiatörténeti legitimáció regisztereiben. Ami Izrael emlékezetpolitikája, azaz - többek között - múzeumpolitikája, az nem volt s nem is lehetett független a világtól, amelyben - ismétlem - létezik, függetlenül a Jad Vasem szó szerinti, bibliai jelentésétől. A bibliai etimologizálás az adott esetben talán nem megfelelő kulcs ebben a zárban: vagyis egy modern társadalomtörténeti folyamat elemzésében. A holokauszttal foglalkozó múzeumok tehát maguk is részei annak a bonyolult emlékezetpolitikai összefüggésrendszernek, amelynek létrehozói is egyben. Így a Jad Vasem múzeum története nem más, mint a holokauszt-reprezentációk archeológiája. Mindaz, ami történt, elég világosan visszakövetkeztethető a terület kijelöléséből, berendezéséből, átépítéséből, mai állapotából, abból, hogy 1953 óta miként változott ennek a múzeumnak az identitása, szerepe, önképe, használati módja. S annak a mikrotörténetnek a szempontjából, amely szerintem releváns társadalomtörténeti tanulságokkal szolgál, fontos tudástörténeti, morális összefüggéseket tár fel. A kérdés az, hogy mikor és miért, milyen társadalomtörténeti kontextusok, kulturális események összejátszásának, egymásra csúszásának, együttállásának eredményeként alakult ki a holokauszt azon interpretációja, amelyet a múzeum mai állapota képvisel.

Akár releváns politikai-teológiai álláspontod szempontjából, akár nem - ezt nem áll szándékomban megítélni -, ennek a múzeumnak a létrehozása az első pillanattól számos igen paradox emlékezettechnikai kérdést vetett fel. Ugyanis a holokauszt nem Izrael földjén, hanem máshol történt, így a múzeumi feladat épp abban állt, hogy ezt a földrajzi távolságot a Jad Vasem láthatatlanná tegye, azaz úgy interpretálja a történeteket, hogy azt a következő izraeli nemzedékek saját történelmük fontos identitásteremtő narratívájaként élhessék át és érthessék meg. Azt, hogy ez milyen kevésbé magától értetődő, bonyolult múzeumi feladat, jól mutatja a 2001-ben, a nyugat-ukrajnai Drohobicsban fellelt Bruno Schulz-faliképek Jad Vasembe szállítása kapcsán kitört heves vita. Ez is világossá teszi, hogy a holokauszt topográfiája, tárgyi örökségével kapcsolatos morális földrajza mennyi traumát tár fel, tesz láthatóvá Izrael és az azon kívüli zsidóság viszonyában például. (A Schulz-képekkel kapcsolatos vita részletes ismertetését lásd a *Bukszban* megjelenés alatt álló írásomban.)

Annak, hogy milyen drámai mértékben megváltozott a Jad Vasem önidentitása, azaz a holokauszt-képe, mindenki számára világosnak kellene lennie. Ez a múzeum a hősi ellenállás narratívájától jutott el a holokauszt mai interpretációjáig, amelyben a kiszolgáltatott áldozatok sorsa áll az elbeszélés centrumában. Apró muzeológiai kérdésnek tűnik, de épp a Jad Vasem esetében igen fontos volt, hogy az eredeti tárgyakat (amelyek nélkül nincs múzeum) azokról a területekről kellett beszerezni, kölcsönkérni, ahol a holokauszt megtörtént: Auschwitzból, Dachauból, Buchenwaldból stb. A Jad Vasem valóban a korszerű muzeológia összes rendelkezésre álló eszközével oldotta meg azt a feladatot, amelyet az autentikus tárgyak nélkül nem oldhatott volna meg. S a múzeumi narratívát úgy teremtette meg, ahogy az ország politikai érdeke és kulturális logikája szerint meg kellett oldania. A Jad Vasem reprezentációja teljesen egyértelmű. A holokauszt zsidó katasztrófájára Izrael maga a válasz, maga a remény. Nem vonom kétségbe ennek az álláspontnak a legitimitását.

A Jad Vasem múzeumpolitikai okoknál fogva instrumentalizálja a holokauszt történetének a bemutatását, ami ellen senki nem emelhet kifogást, hiszen ez éppolyan józan észre valló megfontolás, mint például az Imperial War North manchesteri múzeumának megoldása: minden háború elítélésének narratíváját, a posthistoire-szemléletet állítja a középpontba. Azaz a múzeumi reprezentációk bonyolult, nehezen épülő,

politikai kontroll alatt létrehozott konstrukciók. Igazság szerint senki nem várhatja Izrael államtól, hogy a holokausztot, amelynek megtörténte nagymértékben az ország létrejöttének oka, ne tekintse genealógiájának.

*

Csakhogy. Csakhogy van itt egy másik szempont, például mindjárt az enyém. S nem csak az enyém. Az enyém, akinek a holokauszt ugyancsak személyes és politikai kérdés: mindközönségesen a magyar identitásom megkerülhetetlen része, hogy története miként tűnik fel a magyar múzeumokban. Így például, s ezért ismétlem meg ebben a kontextusban is, hogy megengedhetetlen és sértő az, ahogyan az Ihász István által rendezett XX. századi magyar történelem kiállítás a holokauszt történetét beilleszti a Magyar Nemzeti Múzeum elbeszélésébe, pontosabban az, ahogyan elhallgatja azt.

S az én szempontjaim között, túl a Magyar Nemzeti Múzeum kiállításán, van még valami, s ezt írtam meg a berlini példában. Ugyanis a berlini Zsidó Múzeum nem jókedvében, hanem rettenetes tehetetlenségében fejezi be úgy a kiállítás történetét, hogy abból semmi, de aztán semmi remény nem fakad. Csak a gyász, illetve az arra való képtelenségtől való félelem. A gyászt ennyi évtizeddel később, gyakorlatilag csak a kulturális intézmények hívhatják elő, teremthetik meg az újabb és újabb nemzedékek számára. Hiszen ez az, amiért én múzeummal foglalkozom, és nem az etimológiai metaforákat, hanem a múzeumok társadalomtörténeti elemzését tekintem adekvát eszköznek. Berlin azért a felismerés legmélyebb pontja, vagy ha tetszik, a magaslati pontja, mert ott aztán mindennél világosabban látszik, hogy milyen jóvátehetetlen mindörökre az, ami megtörtént. Budapest is ilyen hely lenne, ha velünk is megtörtént volna az, ami a németekkel: ugyanis, hogy a kortárs társadalmi önképünk, ha tetszik, nemzeti identitásunk részévé vált volna a holokauszt története. A holokauszt emlékezete a kortárs német társadalom nem zsidó tagjainak is személyes kérdésévé vált.

S itt kell rátérnem arra, amivel nem értek, nem érthetek egyet - szoros összefüggésben a fentiekkel. Megjegyzéseidben magától értetődően használod a zsidó nép fogalmát, miközben az adott mondatból elég világos, hogy magad is tisztában vagy azzal, hogy az korántsem magától értetődő. A zsidó nép, amelynek tagja valaki Los Angelesből, valaki más innen Budapestről, valaki, aki ortodox, valaki, aki vallástalan, valaki, aki angolul beszél, valaki, aki románul. Mindazok, akik amúgy egy-egy vagy épp több másik népnek is a tagjai, s akik tudnak arról, hogy franciák, románok. A te szöveged meg sem kérdezi, hogy akarnak-e a zsidó nép tagjai lenni vagy sem. Igazi logikai hiba úgy vélni, hogy a zsidók halmaza egybeesik a zsidó néphez tartozók halmazával. S hidegen hagy, hogy e tekintetben a *Biblia* épp milyen eligazítást nyújt. Amit én állítok, az mindössze annyi, hogy sem a zsidó, sem a nem zsidó nép nem magától értetődően használható fogalmak, mert azok a társadalmi valóságok, amelyek megfeleltethetők nekik, igen bonyolultak, s nem konkluzívak - hála az égnek. Én például zsidónak tekintem magam minden olyan kontextusban, amikor a magyar antiszemitizmus elleni publicisztikai tevékenységemet folytatom. Nem mintha pusztán magyarként nem lenne elég okom s jogom a magyar neonácik ellen szót emelni, de pusztán becsületből, ha tetszik: kedélyből, illetve épp a holokauszt-traumából következően úgy vélem, hogy jobb, ha mindenki érti, miért is írom, amit írok. A holokauszt-tagadásommal kapcsolatos „oldalvágásod” olyan mérhetetlen számszág, Gyuri, amellyel csak magaddal kell elszámolnod.

A zsidó nép fogalmának lehetséges jelentései minimum annyi kérdést vetnek fel, mint például a magyar nép fogalma. Ennek a fogalomnak a jelentéstörténete, a nemzeti eszmével, a nacionalizmussal való összefüggésrendszere erősen befolyásolja azt, hogy mikor, milyen oknál fogva is használjuk. Általában, a mindennapi életemben halandó, jócskán középkorú tanárembernek látom magam, amúgy magyar állampolgárnak. Azaz, politikai zsidósággal együtt, evidensen a magyar társadalom tagjának vélem magam, s ez semmi mást nem jelent, mint hogy igyekszem olyan fogalmakat tekinteni identifikációs pontoknak, amelyek a lehető legkevesebb ideológiai konfrontációra adnak okot.

A zsidósággal való viszonyom persze elég bonyolult, de világos is egyben. Családi, kulturális, személyes és politikai történet ez, amely befolyásolja életem, de nem determinálja vakon. Azt remélem, hogy

magyarként úgy élhetem az életem, hogy senki sem szoríthat bele egy kizárólagos identitáspolitika rémálmaiba. Az identitásom nem az örökségem. Mindössze az örökségem is szerepet játszik abban, amivé válni kívántam. Biztos vagyok abban, hogy a zsidó nép fogalmát olyan evidenciaként használni, ahogyan te teszed, lehetséges, de mindezt okosnak azért nem nevezném.

Az én identitáspolitikám radikálisan kontextuális, akartan bizonytalanságokkal teli, s igyekszem azt a lehető legkevésbé ideológiai, inkább praktikus kérdésként kezelni. Bizonyára nem véletlen, hogy többet foglalkozom holokauszt-múzeumi kérdésekkel, mint például ásványtaniakkal. Úgy vélem, a holokauszt magyar áldozatai minden bizonnyal éppúgy tartoznak a magyar társadalomra, annak intézményeire, állampolgáira, mint a zsidó népre, ha van olyan. Nagyon remélem, hogy abban azért nincs köztünk vita, hogy a holokausztra való emlékezés jogát és kötelességét, ha tetszik, lehetőségét illetően a származás tekintetében nem teszünk különbséget.

Amikor a roma holokauszt emléknapján ott állok, igen kevés nem roma között a Duna-parton, vagy amikor a sachsenhauseni tábor múzeumában állok a tárlókban elhelyezett, Auschwitzban elpusztított romákról készített gipszmaszkokkal szemben, akkor annak a mélységes rémületnek, bánatnak, amit érzek, semmi köze ahhoz, hogy ki cigány, ki zsidó. A holokauszt hagyománya engem épp arra tanít, hogy nincs semmi, de semmi értelme az esszencializmusnak, ha tetszik, a reflektálatlan, érzelmes nacionalizmusnak. A holokauszt múzeumi összefüggéseit tanítva épp azt szeretném, ha a tanítványaim megértenék, hogy a szabad identitásválasztás, meglehet, nincs benne a *Bibliában*, de attól még univerzális, emberi jog. Még akkor is, ha valaki, mint például én, úgy vélem, hogy az gyakran nehéz, sőt: majdnem lehetetlen.

A holokauszt univerzális morális drámáját megérteni: társadalomtörténeti kutatásokat követelő feladat. Hogyan történt, hogy mindazokat, akiket a nemzetiszocialista ideológia alapján zsidónak, romának, homoszexuálisnak, értelmi fogyatékosnak, tehát a fajhigiénia szempontjából kártékonyak tartottak, ugyanazon szempontrendszer és logika szerint részben ugyanazokban a táborokban pusztítottak el. Te azonban a holokausztot zsidó sorskérdésnek tekinted, s ettől én radikálisan távol tartom magam.

Ez a különbség köztünk, s ez feloldhatatlan.